

Ю. Ю. Богуславська

**ЕТНІЧНА МОЗАІЧНІСТЬ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ
(ДРУГА ПОЛОВИНА ХХ ст.)**

В умовах національного та культурного відродження України, становлення її державності, особливу увагу привертають проблеми формування структури українського суспільства, у тому числі національної. Український народ є головним чинником процесів державотворення, але не варто забувати, що в Україні з давніх часів мешкають представники різних етносів, які по праву вважають себе громадянами нашої держави і беруть активну участь в усіх процесах, які відбуваються в державі. Вивчення національного складу населення є проблемою багатогранною та багаторівневою, яка потребує міждисциплінарного підходу для найбільш повного висвітлення різних аспектів складного питання міжнаціональних взаємовідносин в етномаргінальному районі.

Дослідження цього питання розпочато ще А. О. Скальковським у ХІХ ст. [1]. Протягом двох століть національний склад населення цікавив багатьох дослідників, серед яких не можна не згадати В. І. Наулка, який присвятив чимало праць вивченню етнічної структури та міжнаціональних відносин населення України [2]. Проте застосування математичних методів в етнографічних дослідженнях дозволяє внести уточнення в попередні дослідження. Саме таку спробу й зроблено у даній статті.

Для оцінки кількісного співвідношення різних національностей серед населення регіону або населеного пункту, а також для визначення рівня його багатонаціональності використовують індекси мозаїчності етнічного складу населення. Під мозаїчністю в даному випадку мають на увазі різноманітність національностей, представники яких мешкають та контактують між собою на окресленій території. Чим більше різних етнічних груп у регіоні та чим більшою є відсоткова частка кожної з них, тим більшою буде мозаїчність. Важливим є саме розмір групи, він повинен бути одного порядку з іншими: навіть якщо в регіоні мешкають представники багатьох національностей, але основний відсоток у кількості населення припадає на одну етнічну групу, мозаїчність такого району буде незначною.

Існує цілий ряд індексів для опису етнічної мозаїчності, які мають різний математичний вираз. Наприклад, В. С. Кондрагєв розраховує етнічну мозаїчність як ентропію розподілу [3]. Вибір будь-якого з індексів для розрахунку є припустимим, тому що в рамках вивчення локальних середовищ кожен із цих індексів працює цілком надійно. Однак для зіставлення результатів необхідно визначити лише один і той самий індекс для кожного з регіонів або населених пунктів на кожний момент часу, щоб уникнути ймовірних розбіжностей під час аналізу.

При вивченні етнодемографічних процесів на перше місце висуваються питання міжнаціональної взаємодії, тому ми спробуємо визначити етнічну строкатість населення через вірогідність інтенсивності міжнаціональних контактів, яка мала б місце у тому разі, коли такі контакти були б обумовлені лише відсотковим співвідношенням національних груп у даному районі, незалежно від інших факторів. Цей коефіцієнт було розроблено В. М. Еккелем, який застосовував його при визначенні етнічної мозаїчності великих територіальних утворень: республік, країв та областей [4]. Теоретична вірогідність того, що етноси будуть вступати у міжетнічні контакти, тим вища, чим більше існує груп національностей та чим вони є меншими за чисельністю. В основу формули Еккель поклав положення про те, що теоретична вірогідність сполучання двох незалежних явищ дорівнює добутку частот кожного явища окремо. Тобто спостерігається прямий взаємозв'язок між мозаїчністю національного складу і теоретичною вірогідністю вступу національностей у міжнаціональні контакти. Це відбивається у формулі:

$$P_j = \sum_{i=1}^m \pi_i (1 - \pi_i),$$

де P_j — індекс мозаїчності національного складу j -го району; m — число національностей у j -му районі; π_i — доля (частота зустрічі) i -ї національності у населенні j -го району; $\pi_i(1-\pi_i)$ — теоретична вірогідність вступу у міжетнічні контакти i -ї національності у j -му районі (всі можливі контакти у j -му районі приймаємо за 1).

Чим більше P_j , тим вище мозаїчність, тим більше теоретична вірогідність розповсюдження міжетнічних контактів, які є головни-

ми чинниками таких етнодемографічних процесів, як асиміляція, консолідація і т. ін.

Важливою перевагою свого методу Еккель вважав його однозначність [5]. Саме вона робить цей метод дуже зручним для зіставлення змін рівня багатонаціональності як великих регіонів, так і окремих населених пунктів протягом певного часу.

Використовуючи дані Всесоюзних переписів, ми розрахували за вищенаведеною формулою індекс етнічної мозаїчності Одеської області (таблиця 1).

Таблиця 1

Динаміка індексу етнічної мозаїчності Одеської області

	P_j	ΔP_j
1959	0,628	—
1970	0,629	$P_{j1979} - P_{j1959} = 0,001$
1979	0,625	$P_{j1979} - P_{j1970} = - 0,004$
1989	0,619	$P_{j1989} - P_{j1979} = - 0,006$

Із таблиці видно, що Одещина є регіоном із чималою мозаїчністю етнічної структури. У цілому з 1959 р. по 1989 р. $\Delta P_j = - 0,009$, тобто етнічна мозаїчність майже непомітно зменшилася, але досить мале значення індексу дає підстави стверджувати, що вірогідна інтенсивність міжетнічних контактів в Одеській області залишається відносно високою. Тобто теоретично з кожних десяти осіб, яких може зустріти протягом певного проміжку часу умовна людина, шість мають бути представниками іншої національності; між ними виникають певні міжетнічні взаємовідносини та відбувається обмін деякими елементами національної культури. Зрозуміло, реальне життя не збігається з логічними математичними викладками, і людина зазвичай спілкується саме з представниками своєї національності, але це твердження дедалі більше втрачає справедливості щодо мешканців міст. Урбанізація та посилення міграційної рухомості населення спричиняють зростання міжетнічних контактів у межах можливостей, запрограмованих етнічною мозаїчністю регіону, що призводить до підвищення кількості міжнаціональних шлюбів і, у свою чергу, сприяє подальшим етнодемографічним процесам.

За допомогою індексу етнічної мозаїчності можна точно оцінити, у яких населених пунктах у більшому ступені зросла чи змен-

шилася строкатість етнічного складу та дати цим змінам кількісну характеристику. При цьому можна враховувати всі національності, що мешкають у даному регіоні, але при використанні формули Еккеля практично на величину коефіцієнту впливають лише досить великі за чисельністю етноси. Наприклад, якщо доля національності в населенні складає менш ніж 0,1 %, то її врахування може збільшити значення індексу мозаїчності менш ніж на 0,0001, що зазвичай є несуттєвим. Це дозволяє при розрахунках не брати до уваги нечисленні етноси, що є дуже важливим через генералізацію даних переписів. Саме незначність впливу малих за кількістю національностей створює можливість проводити розрахунки індексу мозаїчності на підставі статистичних матеріалів всесоюзних переписів, відомості яких є узагальненими.

Одеську область умовно можна поділити на три великі території: північні та східні райони (Південне Поділля), центральна частина, що знаходиться під найбільшим впливом мегаполісу, та Буджак. Національна структура міст та селищ міського типу у кожному з цих регіонів має певні особливості.

Міські поселення в районах Одеської області, які розташовані на схід від Дністра, вирізняються порівняно невисокою етнічною мозаїчністю. Найбільшою однорідністю національної структури характеризується смт. Ширяєве ($P_{j1979} = 0,156$, $P_{j1989} = 0,168$), найбільш багатонаціональні у цьому регіоні — м. Балта ($P_{j1979} = 0,468$, $P_{j1989} = 0,415$) та смт. Зеленогорське Любашівського району ($P_{j1979} = 0,471$, $P_{j1989} = 0,437$). Майже незмінною можна вважати етнічну мозаїчність м. Котовська та смт. Затишшя Фрунзівського району. У шести населених пунктах північних районів строкатість національного складу з 1979 р. до 1989 р. зменшується (смт. Саврань, м. Кодима, м. Балта, смт. Зеленогорське, смт. Велика Михайлівка та смт. Цебрикове). Саме у смт. Цебрикове зафіксоване найбільше у області нівелювання національної різнобарвності. За рахунок змін в етнічному складі населення м. Балта поступається першим місцем м. Котовську ($P_{j1989} = 0,435$), етнічна мозаїчність якого у 1989 р. є найбільшою серед цієї групи міських поселень.

У районах центральної частини Одеської області спостерігається більша різноманітність індексів етнічної мозаїчності міст та селищ міського типу. На національній структурі поселень у значній

мірі позначається їх територіальна близькість до обласного центру, з яким вони подекуди пов'язані щоденними або сезонними маятниковими переміщеннями (маршрут “дім — робота”).

Як у 1979 р., так і в 1989 р. величина мозаїчності коливалася від порівняно невеликої у смт. Комінтернівське ($P_{j1979} = 0,221$, $P_{j1989} = 0,247$) до однієї з найбільших по області у смт. Петрівка Іванівського району ($P_{j1979} = 0,705$, $P_{j1989} = 0,697$). Більше половини міських поселень у центральних районах мають індекс етнічної мозаїчності близький до 0,5 та вище. У восьми з них цей показник збільшився за досліджуване десятиліття, особливо помітно — у смт. Іванівка ($P_{j1979} = 0,274$, $P_{j1989} = 0,319$) та смт. Овідіополь ($P_{j1979} = 0,287$, $P_{j1989} = 0,329$).

Величина індексу майже всіх міських поселень Буджаку близька до середньообласної, а частіше — більша від неї. Високі показники етнічної мозаїчності міських поселень Буджаку легко пояснюються строкатою структурою населення, що історично склалася в цьому регіоні Одещини, через яку всі райони Одеської області, розташовані на захід від Дністра, зазвичай характеризуються як територія активних міжетнічних контактів. Лише в трьох населених пунктах (м. Татарбунари, м. Вилкове, смт. Суворове Ізмаїльського району) індекс порівняно низький, але в масштабах області й вони виглядають досить багатонаціональними. Найвищого значення досягає етнічна мозаїчність у м. Рені ($p_{j1979} = 0,723$, $p_{j1989} = 0,728$) та чотирьох селищах міського типу Тарутинського району. Нагадаємо, що саме Тарутинський район виявився найбільш поліетнічним і на рівні сільських населених пунктів. Ці спостереження є справедливими й для 1979 р., і для 1989 р. Зміни, що відбулися у мозаїчності населення протягом десятиліття, дуже незначні як у разі її зростання, так і в разі зменшення.

Таким чином високі показники етнічної мозаїчності маркують Одеську область як регіон інтенсивних процесів міжетнічної взаємодії, які можуть призвести як до подальшого підвищення національної строкатості населення, так і, навпаки, до згладжування міжетнічної різниці і поступової асиміляції. Мозаїчність національного складу міст та селищ міського типу відповідає загальнообласним тенденціям, які спостерігаються у мозаїчності сільського населення. У населених пунктах північних районів вона є дуже невеликою,

тоді як Південна Бессарабія підтверджує свій статус поліетнічного регіону й на рівні міст. Центральні райони характеризуються строкатістю величини індексу. У змінах, що спостерігаються в національній структурі населення міських населених пунктів, не вдалося виявити чіткої тенденції ані до асиміляції чи консолідації, ані до консервації етнічної відокремленості. Динаміка індексу мозаїчності не створює чіткої тенденції, її можна охарактеризувати як хаотичні зміни, що залежать від різних причин, котрі, скоріш за все, у кожному окремому випадку будуть особливими.

Література:

1. *Скальковский А. А.* Опыт статистического описания Новороссийского края. — Ч. 1. География, этнография и народосчисление Новороссийского края. — Одесса: в типографии Л. Нитче, 1850. — 336 с.
2. *Наулко В. И.* Развитие межэтнических связей на Украине. — К.: Наукова думка, 1975. — 275 с.; *Наулко В. И.* Етнічний склад населення Української РСР. Статистико-картографічне дослідження. — К.: Наукова думка, 1965. — 136 с.; *Наулко В. И.* Хто і відколи живе в Україні. — К.: Головна спеціалізована редакція літератури мовами національних меншин України, 1998. — 80 с. та ін.
3. *Кондратьев В. С.* Этническая среда и межэтнические контакты в свете статистики (На примере республик Поволжья и Приуралья) // Статистика в этнографии. — М.: Наука, 1985. — С. 18.
4. *Эккель Б. М.* Определение индекса мозаичности национального состава республик, краев и областей СССР // СЭ. — 1976. — № 2.
5. *Там само.* — С. 35.

В. Л. Борисов

**ІНТЕЛІГЕНЦІЯ ДНІПРОПЕТРОВСЬКА В УМОВАХ
НІМЕЦЬКО-ФАШИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ МІСТА В 1941-1943 рр.**

У наш час, коли вже минуло майже шість десятиліть зі дня закінчення Другої світової війни 1941-1945 рр., події цього трагічного та складного періоду вітчизняної історії потребують нового осмислення та подальшого вивчення з урахуванням сучасного історіографічного матеріалу та раніше невідомих архівних джерел. Серед багатьох аспектів даної проблеми недостатньо розробленими залишаються питання соціально-економічного та культурного життя